

УДК 37.015.3

О.Л. ПЕРЕДЕРІЙ,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та практичної психології
Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*

СИСТЕМА ПЕДАГОГІЧНИХ ВПЛИВІВ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ВАЛЬДОРФСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто особливості формування самооцінки старшокласників. На підставі діагностики здійснено порівняльний аналіз показників самооцінки учнів вальдорфської школи та учнів навчально-виховного комплексу (гімназії). Визначено основні чинники, що відповідають концептуальним положенням вальдорфської педагогіки як цілісної, гуманістично спрямованої педагогічної системи та позитивно впливають на формування самосвідомості учнів, зокрема на їхню самооцінку.

Ключові слова: концепція нової школи, самосвідомість учнів, самооцінка, вальдорфська педагогіка, оцінка, педагогічний вплив, методична система.

Постановка проблеми. Модернізація освіти в Україні поставила нові завдання перед школою, саме тому головною метою освітньої діяльності стало виховання всебічно розвинутої особистості, здатної до саморозвитку та самореалізації.

У Концепції нової української школи, зазначено, що вона «буде працювати на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму» [1, с. 5].

При цьому важливою умовою саморозвитку та самореалізації людини є розвиток самосвідомості, зокрема її оціночного компонента – самооцінки особистості.

Безперечно, на розвиток самооцінки дитини впливає безліч чинників: родина, оточення, учнівський колектив, засоби масової інформації тощо. Проте, на наш погляд, ще одним важливим фактором формування самооцінки дитини є система педагогічних впливів, зумовлена філософією, основними принципами, методичними вимогами педагогічної системи, на якій будується навчання у конкретному освітньому закладі. Саме тому дослідження особливостей формування самооцінки учнів вальдорфської школи є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень. Самооцінка особистості як феномен самосвідомості (складова Я-концепції) знайшла широке відображення у сучасній психолого-педагогічній науці. Дослідження самооцінки та основних чинників, що впливають на неї, широко представлені у працях Р. Бернса, І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, І. Кона, С. Куперсмита, М. Розенберга, Ю. Швалба та інших відомих вітчизняних та закордонних педагогів та психологів. Проте проблема впливу педагогічної системи, зокрема вальдорфської педагогіки, на формування самооцінки учнів поки що не знайшла відображення у наукових публікаціях.

Формулювання мети. Мета статті – проаналізувати особливості самооцінки старшокласників, що навчаються у вальдорфських школах України, визначити психолого-педагогічні чинники, що відповідають філософії, основним принципам, вимогам цієї педагогічної системи, та впливають на процес формування самооцінки учнів старшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психолого-педагогічній літературі самооцінка особистості представлена як складне особистісне утворення, що сприяє усвідомленню власної ідентичності та є незалежним від зовнішніх впливів. Таким чином, самооцінка виступає як оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших

людей. Це найбільш істотний, найбільш вивчений і науково обґрунтований елемент самоусвідомлення особистості [2].

Самооцінка складається на основі пізнання людиною себе, що є особливо актуальним для підліткового та юнацького віку та має враховуватися у процесі навчання та виховання.

За змістом самооцінка розрізняється як завищена, занижена та адекватна. Саме остання найбільшою мірою сприяє здоровому розвитку особистості. Завищена або занижена – ускладнюють цей процес. Те, як людина оцінює себе, – переживання гідності, самозадоволення, самоповага або приниження, почуття неповноцінності частково залежить від її соціального статусу, але ще більш від оцінок, які вона отримує від значущих для неї осіб.

На думку відомих психологів Р. Бернса, І. Копа та інших, позитивне ставлення до себе, самоповага сприяють збереженню внутрішньої стабільності особистості, її саморегуляції та самореалізації. Формування заниженої самооцінки може призводити до розвитку почуття неповноцінності, нестійкості «образу Я», тривоги, емоційної напруженості [2, с. 139]. Оцінка складова самосвідомості, безперечно, є важливим регулятором поведінки. Від неї залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів та невдач.

Головне новоутворення перехідного віку, за Л. Виготським, – це те, що тепер «у драму розвитку вступає нова діюча особа, новий якісно своєрідний фактор – особистість самого підлітка. У зв'язку з виникненням самосвідомості для підлітка стає можливим більш глибоке розуміння інших людей. Соціальний розвиток, котрий приводить до утворення особистості, набуває в самосвідомості основи для подальшого розвитку» [3, с. 123]. Таким чином, основним новоутворенням підліткового віку, за Л. Виготським, є розвиток рефлексії та самосвідомості, що нерозривно пов'язано з формуванням самооцінки.

Водночас, на думку Д. Ельконіна, відповіді на питання «Хто я такий», вирішити проблеми формування емоційного ставлення до себе, становлення самооцінки можна лише шляхом зіткнення з реальністю [8]. Такою реальністю для дитини є безліч чинників: родина, друзі, оточення, захоплення, соціальні мережі тощо. Важливим компонентом цієї реальності є також система педагогічних впливів, обумовлена філософією, основними принципами, організацією навчального процесу, методикою викладання, засобами взаємодії, що покладені в основу педагогічної системи, за якою працює школа.

Учителі вальдорфської школи прагнуть свідомо керувати процесом виховання особистості шляхом урахування дії усіх прихованих чинників, звертають увагу на систему оцінок, якими людина характеризує себе й інших, динаміку змін цих оцінок, щоб краще зрозуміти індивідуальність кожного учня, завжди бачити її в контексті відносин із сукупністю референтних груп, глибоко зрозуміти соціальну сутність особистості, якими б індивідуальними не виявилися її прояви.

Головним орієнтиром для вальдорфської школи є особистість конкретного учня, для якого вчитель створює «виховну програму» відповідно до рівня розвитку інтелекту, емоційно-вольової сфери, темпераменту, самооцінки тощо.

Критерієм ефективності навчання є не зовнішні оцінні показники успішності, а досягнення, можливі для кожного конкретного учня. Оцінки в балах не виставляються до 8-го класу. Оцінювання здійснюється на змістовній та рефлексивній основах. Учителі також прагнуть навчити дітей самостійно оцінювати результати власної роботи, при цьому обговорюється, що можна покращити, що можна чи потрібно змінити тощо [6].

Важливим чинником формування самооцінки старшокласників є можливість реалізувати себе у різних видах діяльності: проектах, практиках, заняттях з технологій, мистецтва тощо. При цьому створюється атмосфера творчої взаємодії, взаємної поваги, підтримки. Особлива роль в організації життєдіяльності школи належить учителю. У вальдорфських школах основний вчитель працює з дітьми з 1-го по 6–8-й класи, що допомагає дітям пережити кризу підліткового віку та адаптуватися до нових вимог старшої школи.

На нашу думку, система педагогічних впливів, покладених в основу діяльності вальдорфської школи, позитивно впливає на розвиток учнів, забезпечуючи їхню емоційну стабільність, можливості самопізнання та формування адекватної самооцінки. Про це свідчать данні дослідження самооцінки учнів вальдорфських шкіл України (Дніпро, Кривий Ріг, Київ, Одеса) та навчально-виховного комплексу (гімназії) м. Дніпра.

Для діагностики особливостей емоційно-оцінної складової Я-концепції учнів старших класів були використані методики, адекватні віку та завданням дослідження: особистісні опитувальники, анкети, бесіди, спостереження.

Самооцінка учнів досліджувалася за допомогою тесту С. Будассі. У дослідженні взяло участь 276 учнів 9–11-х класів, 139 юнаків та 137 дівчат.

Як свідчать дані опитувальника, занижена самооцінка спостерігається в 11% вальдорфських та 27% учнів загальноосвітньої школи, при цьому дещо більшою є кількість юнаків, які мають занижену самооцінку порівняно з кількістю дівчат; 66% вальдорфських учнів мають адекватну самооцінку, що, на наш погляд, є свідченням прагнення до самовдосконалення та саморозвитку. Водночас це може бути проявом достатньо високого рівня сформованості індивідуальних Я-концепцій старшокласників та сприяти їх соціальній адаптації. Порівняння особливостей самооцінки учнів вальдорфської школи на різних вікових етапах (початкова школа, середні та старші класи) свідчить також про розвиток певної критичності стосовно себе, що стимулює самопізнання та самовиховання.

Звертає на себе увагу і той факт, що серед учнів НВК практично відсутні діти з адекватною самооцінкою. Натомість переважна кількість має завищену самооцінку. Таку тенденцію ми пояснюємо тим, що старші класи НВК – це гімназичні класи, куди діти відбираються за результатами тестування та якістю знань та оцінок на попередніх етапах навчання. Унаслідок цього у старшокласників складається неадекватно високий рівень очікувань та оцінки власних можливостей. З одного боку, це підтримує їх упевненість у собі, а з іншого – призводить до конфліктності, проблем у відносинах, недооцінки інших людей. Такі особливості учнів гімназійних класів, безперечно, потрібно враховувати вчителям та вихователям (класним керівникам) при плануванні та організації виховної роботи.

Дослідження щодо ставлення до себе відбувалося за допомогою тесту Р. Пантелєєва «Методика дослідження ставлення до себе».

Відкритість та внутрішня чесність респондентів переважно виражена помірними показниками, глибоко усвідомлюють власне Я 18% підлітків, які навчаються у загальноосвітній школі, та 24% учнів вальдорфської школи, тих, хто не бажає усвідомлювати і видавати інформацію про себе, відповідно, – 18 і 12%.

Більш самовпевненими є учні гімназії: це ті юнаки і дівчата, у яких відсутнє внутрішнє емоційне напруження, проте їх проблемою може стати завищений рівень самооцінки, що може призводити до конфліктів у спілкуванні. Почуття невпевненості у собі характерне для 16% учнів НВК та 10% учнів вальдорфської школи, це підлітки, самооцінка яких може бути заниженою, що призводить до виникнення проблем у самореалізації.

Показники за шкалою «Самокерівництво» свідчать, що певна частина підлітків схильні піддаватися впливу як обставин, так і інших людей. Водночас досить високий показник кількості учнів, які схильні покладати відповідальність за власну долю та вчинки виключно на себе: 32% у загальноосвітній та 38% у вальдорфській школі.

Показники за шкалою «Дзеркальне Я» свідчать, що більшість обстежуваних в обох групах упевнені, що вони здатні викликати у інших людей повагу, схвалення і розуміння, і значно менша кількість (14% у загальноосвітній та 8% у вальдорфській школі) очікують від оточення протилежних почуттів стосовно до себе.

Оцінки за шкалою «Самоцінність» також свідчать, що в цілому для опитуваних характерне відчуття власної цінності, зацікавленість у власному Я, тобто позитивна емоційна оцінка себе. Ці дані майже збігаються з оцінками шкали «Самоприйняття», що вказує на прагнення старших підлітків відчувати себе дорослими, значущими, такими, що позитивно сприймаються іншими людьми. Більш стабільні показники при цьому спостерігаються у старшокласників, які навчаються у вальдорфській школі.

Водночас дані за шкалою «Самоприхильність» свідчать, що 44% підлітків, які навчаються у загальноосвітній школі, і 32% тих, хто відвідує вальдорфську школу, не завжди мають бажання щось змінювати у собі, що може гальмувати процес особистісного зростання та самореалізації.

Внутрішні конфлікти притаманні 12% учнів НВК та 8% старшокласників вальдорфської школи, незважаючи на те, що переважно за цією шкалою отримані помірні показники. Те саме стосується і показників за шкалою «Самозвинувачення»: високі значення тут ми бачимо у 16% учнів НВК та у 6% учнів вальдорфської школи.

На підставі аналізу даних, отриманих за допомогою тестування, бесід та спостереження можна зробити висновок, що учні вальдорфської школи мають більш оптимальні та стабільні показники, що характеризують ставлення до себе в юнацькому віці. Водночас певна частина підлітків обох груп потребує корекції ставлення до себе та самооцінки. Це стосується як заниженої, так і завищеної самооцінки, адже неадекватне оцінювання себе може негативно впливати на спілкування та формування статусу особистості у соціальній групі. При цьому слід зазначити, що проблеми із самооцінкою є більш характерними для учнів загальноосвітньої школи (гімназії): це, насамперед, необґрунтовано завищена самооцінка. На наш погляд, більш адекватна самооцінка вальдорфських учнів сприяє формуванню їх прагнення до самовдосконалення та саморозвитку.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Самооцінка підлітків змінюється відповідно до вікових особливостей. В учнів вальдорфської школи вона є більш вираженою та стабільною. Діти високо оцінюють власне уміння працювати руками, що свідчить про ефективність занять з технологій, де підлітки навчаються за спеціальними вальдорфськими програмами. Водночас у ситуаціях, коли наявний неадекватно високий рівень самооцінки, для учнів обох груп важливого значення має набуття спеціально організована педагогічна корекція.

2. У підлітковому віці відбувається процес розвитку самосвідомості, формується відповідне ставлення до себе як соціального об'єкта. Позитивне ставлення до себе більш притаманне учням вальдорфської школи: вони більш упевнені у власному майбутньому, відчують себе більш захищеними та спокійними.

3. Аналіз даних щодо самооцінки старшокласників свідчить, що більшість учнів вальдорфської школи схилиються до адекватної самооцінки, на відміну від учнів загальноосвітньої школи (гімназії), де більшість має завищену самооцінку.

4. Стабільна самооцінка учнів вальдорфської школи сприяє зниженню рівня тривожності. Бесіди та педагогічне спостереження підтверджують, що старшокласники є більш емоційно стабільними, на наш погляд, це свідчить про сприятливий мікроклімат та позитивний вплив педагогічної системи на розвиток особистості.

5. Проведена діагностика переконає, що вальдорфська школа створює нові можливості для становлення та розвитку адекватної самооцінки, формування позитивного ставлення до себе, зниження особистісної тривожності учнів.

6. Порівняння результатів діагностичного обстеження учнів вальдорфської та загальноосвітньої шкіл демонструє стабільну тенденцію до розвитку особистості (зокрема її самооцінної складової) учнів вальдорфської школи, що підтверджує наявність сприятливих умов для розвитку самосвідомості особистості у навчально-виховному процесі, побудованому на засадах вальдорфської педагогіки.

7. Як свідчать дані психологічної діагностики та педагогічні спостереження, учні вальдорфської школи є більш впевненими у власному майбутньому, вони в переважній більшості позитивно ставляться до школи, навчання, мають розвинену сферу комунікацій, стабільну (близьку до адекватної) самооцінку, що підтверджує тезу про позитивний вплив вальдорфської педагогіки на формування самосвідомості учнів, зокрема її оцінного компонента.

Список використаних джерел

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / – К.: МОНУ, 2017. – 33 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 421 с.
3. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. СПб.: Питер, 2009. – 400 с.
5. Капрара Дж. Психология личности / Дж. Капрара, Д. Сервон. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с.
6. Програми для вальдорфських шкіл України / за ред. С.Г. Крамаренко. – Київ: Генеза, 2012. – 271 с.

7. Учебные программы вальдорфских школ / под ред. В.К. Загвоздкина. – М. : Народное образование, 2005. – 528 с.
8. Эльконин Д.Б. Возрастная психология: учеб. пособ. / Д.Б. Эльконин – М.: Альма-Матер, 2005. – 256 с.

References

1. *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* (2017). [The new Ukrainian school. Concept for reforming secondary school]. Kyiv, MONU Publ., 33 p. (In Ukrainian).
2. Berns, R. (1986). *Razvitie Ya-kontseptsii i vospitanie* [Development of self-concept and education]. Moskva, Prohress Publ., 421 p. (In Russian).
3. Vyhotskyi, L.S. (2000). *Psykhohohiia* [Psychology]. Moscow, EKSMO-Press Publ., 1008 p. (In Russian).
4. Bozhovych, L.I. (2009). *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste* [Personality and its formation in childhood]. Sank-Peterburh, Piter Publ., 400 p. (In Russian).
5. Kaprara, Dzh. & Servon, D. (2003). *Psykhohohiia lichnosti* [Psychology of Personality]. Sankt-Peterburh, Piter Publ., 640 p. (In Russian).
6. Kramarenko S.H. (Ed.). (2012). *Prohramy dlia valdorfskykh shkil Ukrainy* [Applications for Waldorf schools Ukraine]. Kyiv, Heneza Publ., 271 p. (In Ukrainian).
7. Zahvozdkina V.K. (Ed.). (2005). *Uchebnye prohrammy valdorfskykh shkol* [Waldorf school curricula]. Moscow, Narodnoe obrazovanie Publ., 528 p. (In Russian).
8. Elkonin, D.B. (2005). *Vozrastnaia psikhohohiia* [Age-related psychology]. Moscow, Alma-Mater Publ., 256 p. (In Russian).

В статье рассмотрены особенности формирования самооценки старшекласников. На основе диагностики осуществлен сравнительный анализ показателей самооценки учащихся вальдорфской школы и учеников учебно-воспитательного комплекса (гимназии). Определены основные факторы, которые отвечают концептуальным положением вальдорфской педагогики как целостной, гуманистически направленной педагогической системы и положительно влияют на формирование самосознания учащихся, в частности их самооценку.

Ключевые слова: концепция новой школы, самосознание учащихся, самооценка, вальдорфская педагогика, оценка, педагогическое воздействие, методическая система.

The article gives the main features of senior pupils' self-concept formation. On the basis of diagnostics, comparative analysis of senior pupils' self-concept in a Waldorf school and in an educational complex (school) was performed. The basic factors that correspond to the concept of Waldorf education as a holistic and humanistic educational system and influence positively the formation of pupils' consciousness, including their self-concept, are characterized.

Key words: the concept of a new school, self-awareness, self-concept, Waldorf pedagogy, assessment, teaching effect, methodological system.

Одержано 3.03.2017.